

ƏRAZİ SEPARATÇILIĞI PROBLEMİNİN HƏLLİNƏ HÜQUQİ YANAŞMALAR

Ramin Əliyev*

Xülasə

Bu məqalənin məqsədi hazırkı global və xeyli dərəcədə xaotik dünyamızda özünü biruzə verən “separatçılıq” konsepsiyasının araşdırılmasından ibarətdir. Bir qayda olaraq, separatçılıq, bir qayda olaraq, “dövlət” kimi tanınan siyasi qurumun tərkibindən müəyyən bir sosial qrupun və ona aid ərazinin ayrılması kimi başa düşülür. Burada ən başlıca problem isə, ondan ibarətdir ki, separatçılığın beynəlxalq hüquqi səviyyədə cinayət əməli kimi müəyyənləşdirilməsi, demək olar ki, qeyri-mümkündür. Bu baxımdan, məqalədə separatizmin bir sıra təzahür formaları araşdırılır və separatçılığa qarşı mübarizənin konstitusion-hüquqi və cinayət-hüquqi aspektləri tədqiq edilir.

Açar sözlər: separatçılıq, münaqişə, müharibə, hüquqi məsuliyyət, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı.

Giriş

Artıq iki əsrə yaxındır ki, insanın yaşamı sadəcə coğrafi parametrlərlə səciyyələnən məkan anlayışının üzərində qurulmamışdır. İnsan mövcudluğunu və azadlığını məhdudlaşdıran təbii faktorların (məsələn, biologiyanın qanunları, fizikanın qanunları və s.) sırasına daha biri - əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi mahiyyətə malik ərazi faktoru da əlavə olunmuşdur. Yer kürəsində insan sayının çoxalması, əhalinin ərzaqla təminatı sahəsində ciddi problemlərin meydana gəlməsi, mərkəzləşmiş və bir-birilərilə kəskin geopolitik rəqabətdə aparıcı dövlətlərin, güc mərkəzlərinin sayının artması, ayrı-ayrı ölkələr arasında sərhəd xətlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, elm və texnologiyaların da inkişafı nəticəsində hər dövlətin öz ərazisi və sərhədlərini daha səmərəli biçimdə kontrol etmək imkanları qazanması, “insan-cəmiyyət-dövlət” münasibətlərinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyması və s. nəticəsində ərazi siyasi-iqtisadi və hüquqi baxımdan artıq əvvəlki əsrlərdəki “coğrafi məkan” konsepsiyasından köklü surətdə fərqlənir.

Bir sözlə, müasir dövrdə ərazi və onun üzərindəki resurslar üzərindəki nəzarətin ələ keçirilməsi məqsədilə baş verən geopolitik toqquşmaları daha da şiddətlənməkdədir. Bu baxımdan, hazırda ərazi müasir insanın hər gün üzləşdiyi, son dərəcədə mürəkkəb bir varlığa-“dövlət” konsepsiyasına ayrılmaz tellərlə bağlıdır. [1] Çünki dövlətin mövcudluğunun özülünü təşkil edən resurslar məhz dövlətə aid ərazilərdə yerləşir. Dövlət nə qədər geniş və əhatəli imkanlara malik olarsa, insan və cəmiyyət qarşısında üzərinə götürdüyü öhdəlikləri də bir o qədər uğurla yerinə yetirə və daha da möhkəmlənə bilər. Bu baxımdan, əraziyə sahiblənmədən oradakı istənilən resursa çıxış əldə etmək ya qeyri-mümkün, ya da həddindən artıq məsrəfli və iqtisadi cəhətdən az sərfəli olur. Beləliklə, resurs-

* hüquq magistrı (Bakı Dövlət Universiteti), Gəncə Dövlət Universitetinin Tarix-Coğrafiya fakültəsi Sosial fənlər kafedrasının müəllimi

lara (ərazilərə) nəzarət uğrunda geopolitik mübarizə daima beynəlxalq münasibətlərdə münaqişə və müharibələrin meydana gəlməsini şərtləndirmişdir. Aşağıdakı diaqramda ərazi və resurslar arasındakı əlaqəni diqqətinizə təqdim edirəm.

Ərazi separatçılığının anlayışı və xüsusiyyətləri

Fikrimcə, ərazi separatçılığı dedikdə, istənilən bir dövlətin müasir beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində hamılıqla tanınmış sərhədləri daxilində, irq, din, etnik kökən, dil, ideologiya və s. əlamətlər baxımından konkret bir regionda kompakt yaşayan, həmin dövlətlə ayrılmaz siyasi-hüquqi bağlara malik, eləcə də həmin dövlətin yerdə qalan əhalisinə nisbətdə azlığı təşkil edən əhali kütlələrinin adından sui-istifadə edən “liderlər” və “hökumətlər” tərəfindən bu azlığın məskunlaşdığı ərazinin, müxtəlif siyasi, sosial-iqtisadi, tarixi, mədəni və s. bəhanələr uydurmaqla, əksər hallarda da, zorakı üsullara əl atmaqla, siyasi, iqtisadi və hüquqi cəhətdən sözügedən dövlətdən çoxluğun iradəsinin ziddinə ayırmaq cəhdləri başa düşülməlidir.

Yuxarıdakı anlayış nisbidir və subyektiv qiymətləndirilə bilər. Lakin hər halda, hesab edirəm ki, bu anlayışın köməkliyi ilə ərazi separatçılığının əsl mahiyyətinə xeyli aydınlıq gətirilir. Qeyd etməliyəm ki, müvafiq ədəbiyyatda separatçılıq bəzən “ayırılma” [12, ss.15-21], “öz müqəddəratını təyinetmə” [10, s.171-173] və s. kimi daha demokratik anlayış və təriflərlə ifadə olunur ki, bu da bu cür təhlükəli tendensiya ilə hüquqi mübarizənin səmərəliliyini xeyli aşağı salır.

Anlayışın əsasında ərazi separatçılığının aşağıdakı səciyyəvi cəhətlərini fərqləndirmək mümkündür.

Birincisi, adından da görüldüyü kimi, ərazi separatçılığı insanın və dövlətin mövcudluğu üçün ən önəmli ünsürə - əraziyə birbaşa qəsdə özündə ehtiva etdirir ki, bu da təcavüz cinayətinə [3] bərabərdir. Təbii ki, ikinci gizli hədəf isə, həmin ərazidəki resurslardır.

İkincisi, ərazi separatçılığında ən destruktiv yer və rol əsl niyyətlərini, karyera hirsələrini və arzularını, mən deyərdim, hətta şəxsi kin-kidurətlərini son dərəcədə məharətlə vətənpərpərlik, azadlıq, millətsevərlik, haqqpərəstlik və s. kimi örtüklər altında gizlədə bilən, xarici ünsürlər tərəfindən dəstəklənən “liderlər”dən formalaşmış qruplara [7, s.224], de facto “hökumətlər”ə aiddir. Burada separatçı zona əhalisinin rolu çox az hallarda həlledici olur. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında de facto “qurumları” tanıyan, onlarla əlaqələr yaradan dövlətlərin özlərinin beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərinə zidd davrandıqları, qeyri-leqal “dövlət” olduqları xüsusilə vurğulanır. [13, s.45].

Üçüncüsü, hər nə qədər demokratiya donu geyindirilsə geyindirilsin, ərazi separatçılığı həmişə demokratiyanın ən vacib prinsiplərindən birinin - çoxluğun iradəsinin üstünlüyü prinsipinin ən kobud surətdə tapdalanmasından başqa bir şey kimi qiymətləndirilməməlidir.

Dördüncüsü, ərazi separatçılığı birmənalı şəkildə silahlı münaqişə və müharibələrə aparıb çıxarır.

Beşincisi, dünya dövlətləri arasında ərazi separatçılığına münasibətdə vahid praktiki hüquqi-siyasi mövqe formalaşmadığından [8, s.33], ikili standartların tətbiqi ərazi separatçılığının geniş vüsət almasına əlverişli şərait yaradır.

Altıncısı, təcrübə də göstərir ki, ərazi separatçılığı gec, ya tez milli və beynəlxalq yurisdiksiyadan kənar “boz zonalar”ın formalaşmasına gətirib çıxarır.

Yeddincisi, bütün yuxarıda sadalanan “xüsusiyyətləri” özündə cəmləşdirən ərazi separatçılığı fenomeni irqi, milli, dini, ideoloji və s. zəmində ədavət və düşmənçiliyi artırır, mövcud milli və beynəlxalq hüquq qaydasının əsaslarını sarsıdır, müharibə cinayətləri və genosid cinayətləri kimi xüsusilə ağır əməllərin törədilməsini inanılmaz dərəcədə asanlaşdıran hüquqi-təşkilati boşluq əmələ gətirir, milli, regional, hətta qlobal miqyasda davamlı sosial-iqtisadi inkişafa ağır zərbə vurur, insanların yaşam şəraitini olduqca dözülməz hədlərə çatdırır, bəşəriyyətin əvəzsiz mədəni irs nümunələrinin amansızcasına məhvinə səbəb olur, habelə ətraf mühiti son dərəcədə zərərli təsirlərə məruz qoyur.

Ərazi separatçılığına maddi hüquq müstəvisindən baxış

Müasir maddi hüququn ərazi separatçılığına münasibəti ikili xarakterə malikdir. Belə ki, dövlətdən ayrılma bir sıra hallarda leqal, bir sıra hallarda isə, qeyri-leqal hesab olunur. [8, s.33] “Leqal” separatçılıq beynəlxalq hüquqdakı sesessiya konsepsiyasına, ayrılma [11, ss. 3-9.], habelə parçalanma və s. [6, s.77] anlayışlara uyğundur. Bundan əlavə, maddi hüquq bir tərəfdən, ərazi separatçılığını həm bir siyasi-hərbi proses kimi görür və hüquq sanki ərazi separatçılığını hüquqi problem kimi tanımağa cəhd belə göstərmir. Digər tərəfdən də, hüquq həmin bu siyasi, iqtisadi, etnik, dini, hərbi və s. problemlə əlaqədar törədilən əməlləri müstəqil cinayət tərkibi yaradan əməllər kimi tövsif edir və onları törədən şəxslər üçün müvafiq cəzalar nəzərdə tutur. Belə bir qeyri-müəyyən mövqe də vəziyyəti xeyli mürəkkəbləşdirir.

Ümumilikdə, ərazi separatçılığına münasibətdə konsitusion-hüquqi mövqe aşağıdakı tezislərlə ifadə oluna bilər:

1. konstitusiya hüququ ərazi separatçılığı deyə hər hansı hüquqi konsepsiya və ya anlayış tanımır, daha çox sesessiya və ya ayrılma kimi anlayışlar mövcuddur;

2. lakin konstitusiya hüququnda dövlətin ərazi bütövlüyünü qoruyan [9, s.309] və həmin ərazinin özgəninkiləşdirilməsini [14] qadağan edən müddəalar mövcuddur;

3. beləliklə, dövlətin öz ərazisini qorumaq məqsədilə istənilən imkandan istifadə, o cümlədən adekvat güc tətbiqi hüququ vardır;

4. istənilən zonanın beynəlxalq hüquqla tanınmış hər hansı bir dövlətdən ayrılması aşağıdakı şərtlərlə hüquqi, qanuni və legitim sayıla bilər:

a) separatçı zona ayrılmaqla bağlı iddialarının həm hüquqi, həm də praktiki əsaslarının mövcudluğunu sübuta yetirə bilərsə;

b) ayrılma aktı dinc, hüquqi yollarla həyata keçirilərsə;

c) məsələ ilə əlaqədar keçirilən referendumda bütün ölkə əhalisi iştirak edərsə [2];

d) bu referendumda ölkə əhalisinin böyük əksəriyyəti ayrılmanın lehinə səs verərsə.

5. nəticə etibarilə, qeyd etmək lazımdır ki, ərazi separatçılığı, mahiyyəti üzrə, qeyri-hüquqi və qeyri-qanuni olsa da, əksər ölkələrin konstitusiyaya hüququnda və konstitusiyasında, nə də başqa bir qanunda onun anlayışı və müxtəlif hüquqi aspektləri, bu fenomenlə hüquqi mübarizə yolları ilə bağlı konkret prinsip və normalar mövcud deyildir.

Vurğulamalıyam ki, cinayət qanunvericiliyində “separatçılıq” anlayışı yoxdur. Təbii ki, ərazi separatçılığı cinayət qanununda cinayət əməli kimi nəzərdə tutulmadığına görə bu işlə məşğul olan şəxslərin əməllərinə zamanında adekvat hüquqi qiymət verilməsi, beləliklə də, gələcəkdə onlar tərəfindən törədilə biləcək daha böyük faciələrin qarşısının vaxtında alınması işi mürəkkəbləşir. Ərazi separatçılığı ilə məşğul olan şəxslərin əməlləri digər cinayət tərkibləri (məsələn, dövlətə xəyanət, dövlətin konstitusiyaya quruluşunu zorla dəyişdirmə və s.) ilə tövsif olunur. [15, s.991]

Göstərilənləri nəzərə alaraq, cinayət tərkibi yaradan əməl kimi ərazi separatçılığına dair aşağıdakı anlayışı təklif edə bilərəm: “Ərazi separatçılığı, cinayət hüququ nöqtəyi-nəzərindən, dövlətin ərazi bütövlüyünü parçalamaq məqsədi ilə bir qrup şəxs, əksər hallarda da dövlətdaxili və xarici ünsürlərdən təşkil olunmuş mütəşəkkil cinayət birlik tərəfindən açıq surətdə, birbaşa qəsdlə, “yumşaq güc” və ya silahlı güc tətbiqi vasitəsilə törədilən, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin əsaslarına qarşı yönəlmiş, ən təməl insan hüquq və azadlıqlarının sistemli, geniş miqyaslı, ardıcıl və kobud surətdə tapdalanmasına gətirib çıxaran xüsusilə ictimai təhlükəli, tamamilə qeyri-hüquqi, qeyri-qanuni və təqsirli cinayət əməlidir”.

Nəticə

Son iki əsr ərzində Azərbaycan xalqı dünyada ərazi separatçılığına ən sistemli və ardıcıl surətdə məruz qalmış xalqlardan biridir. Həm Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (1918-1920-ci illər), həm Azərbaycan SSRİ dönməndə (1920-1991-ci illər), həm də müasir Azərbaycan Respublikasının yarandığı ilk illərdə (1991-1993-cü illər) xalqımız dəfələrlə ərazi separatçılığı fenomeninin son dərəcədə neqativ təsirlərinin acı nəticələrini yaşamağı görmüşdür. Nəticədə, milyonlarla soydaşımız doğma torpaqlarından didərgin düşmüş və mal-mülkünü, sağlamlığını itirmiş, yüz minlərlə Azərbaycanlı yaşamaq hüququndan məhrum edilmişdir. [4, ss.25-37]

1993-cü ildə Ümummilli Öndərimiz Heydər Əliyev cənablarının ölkədə hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan xalqını və dövlətini birləşdirən, vahidləşdirən dəyərlər ön plana çəkildi və ən yüksək səviyyədə qoruma altına alındı. Buna paralel surətdə xalqın hər hansı formada parçalanmasına, zərrə miqdarda belə olsun, ehtimal yarada biləcək bütün həssas məsələlər köklü surətdə öz həllini tapdı. Müdirək rəhbərimizin son dərəcədə uzaqgörənliyi nəticəsində Azərbaycan

məkanındakı və bütövlükdə regionumuzdakı iqtisadi-siyasi reallıqlara söykənən bu siyasət və strategiya sadəcə müsbət təcrübələr, ideya və bəyanatlar olaraq qalmadı. Onların hamısı mükəmməl, sabit və təməl hüquqi prinsiplər kimi 12 noyabr 1995-ci il tarixli konstitusiyamızda əksini tapdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları da 2018-ci ilin fevralında keçirilmiş Yeni Azərbaycan Partiyasının VI qurultayında separatizmlə barışmaz mübarizənin vacibliyini xüsusilə qeyd etmiş və bildirmişdir ki, “Avropa da görür ki, separatizm nə dərəcədə təhlükəli meyildir. Biz isə təcavüzkar separatizmlə üzləşmişik”. [8, s.33] Məhz bu cür barışmaz mövqenin əyani-praktiki nəticəsi olaraq 27 sentyabr 2020-ci il tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikasının təcavüzkar separatizmə qarşı başlatdığı qəti hərbi əməliyyatlar nəticəsində ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası mümkün olmuşdur.

Doğrudur, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da, konkret olaraq, ərazi separatçılığının anlayışı və xüsusiyyətləri barədə ümumi hüquqi formulalar yoxdur. Lakin bu məqam əsas qanunumuzun hazırlandığı və qəbul olunduğu zamanın tələblərindən irəli gəlirdi. Ölkəmizin konstitusiyası həmin təhdidi “ərazi bütöblüyünün pozulması”, “ərazinin özgəninkiləşdirilməsi” kimi tanıyır və bu əməlləri tamamilə qadağan edir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının həmin təhdidə qarşı mübarizəsi aşağıdakı beş konstitusion təməl prinsipin üzərində qurulmuşdur [4, ss.41-43]:

1. effektiv dövlət idarəçilik aparatının yaradılması, bu aparatın fasiləsiz, operativ və səmərəli fəaliyyət göstərməsi;
2. İctimai asayişin, hüquq qaydasının, eləcə də əsas insan hüquq və azadlıqlarının maksimum səviyyədə qorunması;
3. Azərbaycan dövlətinin və xalqının ərazisindəki bütün mədəniyyətlərə dərin hörmət və ehtiramla, bərabər əsaslarla yanaşması;
4. Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin və Azərbaycan dövləti ərazilərinin bütövlüyünün qorunması və Azərbaycan dövlətinin və xalqının ərazi itkiləri ilə heç zaman barışmaması;
5. beynəlxalq miqyasda ərazi separatçılığına münasibətdə vahid, barışmaz və dəyişməz, ikili standartlardan tamamilən xali bir mövqe sərgilənməsi.

Sonda qeyd etməliyəm ki, separatçılıqla mübarizə ayrı-ayrı dövlətlərin işi deyil və bu təhlükəli tendensiya ilə mübarizə bütün beynəlxalq birliyin vəzifəsidir. Lakin təəssüflər olsun ki, müasir beynəlxalq hüququn ərazi separatçılığı təhdidinə münasibətdə barışmaz mövqe nümayiş etdirən mütərəqqi müddəaları bir sıra dövlətlər tərəfindən “ikili standartlar prinsipi” nöqtəyi-nəzərindən qavranılır və tətbiq edilir. Yalnız Azərbaycan da daxil olmaqla separatçılıq problemindən əziyyət çəkən dövlətlər ərazi separatçılığına münasibətdə beynəlxalq hüququn ruhu ilə bütün aspektlərdə tam şəkildə uzlaşan daha ədalətli və prinsipal mövqe sərgiləyir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 11.

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 11, III bənd.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, xüsusi hissə, XI fəsil. Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər.
4. Heydər Əliyev, Azərbaycan XXI Əsrin və Üçüncü Minilliyin Ayrıcında. Bakı, 2001, 55 s.
5. Yeni Azərbaycan Partiyasının VI qurultayında İlham Əliyevin nitqi – 08 fevral 2018-ci il (<https://president.az/az/articles/view/26998> - son baxış – 22.11.2023, 23:32).
6. Antonio Cassese, *International Law (Second edition)*. Oxford University Press, 2005, 558 pages.
7. Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg, Kavus Abushov, *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford University Press, 2014, 318 pages.
8. Jing Lu, *On State Secession from International Law Perspectives*, Guangzhou, Springer 2018, 295 pages.
9. Marcelo G. Kohen, *Secession: International Law Perspectives*. Cambridge University Press, 2006, 548 pages.
10. Martin Dixon, *Textbook on International Law (Seventh edition)*. Oxford University Press, 2013, 393 pages.
11. Pau Bossacoma Busquets, *Morality and Legality of Secession: A Theory of National Self-Determination*. Palgrave Macmillan 2020, 386 pages.
12. *Territorial Separatism in Global Politics: Causes, Outcomes and Resolution*, edited by Damien Kingsbury and Costas Laoutides. First published by Routledge 2015, 194 pages.
13. *Unrecognised Subjects in International Law*, edited by Władysław Czapliński and Agata Kleczkowska. Warsaw, Scholar Publishing House, 2019, 402 pages.
14. Сергей Николаевич Бабурин, Территория государства: правовые и геополитические проблемы. Издат. Московского Унив., 1997 - Всего страниц: 477.
15. Сборник материалов Нюрнбергского процесса над главными немецкими военными преступниками в двух томах, под редакцией К.П.Горшенина (главный редактор), Р.А.Руденко, И.Т.Никитченко, Москва, Государственное издательство Юридической литературы, 1954., в двух томах., Т- II. 1156 с.

LEGAL APPROACHES TO THE RESOLUTION OF THE PROBLEM OF TERRITORIAL SEPARATISM

Ramin Aliyev*

Abstract

The aim of this paper is to study the concept of separatism in a global and highly chaotic contemporary world. Separatism, as a rule, is understood as “a withdrawal of a given social group and its territory from the political entity known as the state”. The principal challenge in this issue is that it is almost impossible to define separatism as the punishable act under criminal law (crime) at the international legal level. From that point of view, this paper analyzes some manifestations of separatism and examines the constitutional-legal and criminal-legal aspects of the fight against separatism.

Keywords: *separatism, conflict, war, law responsibility, territorial integrity, inviolability of borders.*

* LLM (Baku State University), Master of Society law and Religion (KU Leuven)

ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО СЕПАРАТИЗМА

Рамин Алиев*

Резюме

Целью данной статьи является исследование понятия сепаратизма в современном глобальном и весьма хаотичном мире. Как правило, сепаратизмом понимается «выход социальной группы и занимаемой ею территории из-под юрисдикции государства, частью которого она является». Основную сложность в данном вопросе составляет почти невозможность определения сепаратизма как уголовно наказуемая деяния (преступления) на международно-правовом уровне. Поэтому в статье анализируются некоторые проявления сепаратизма и рассматриваются конституционно-правовые и уголовно-правовые аспекты борьбы с сепаратизмом..

Ключевые слова: сепаратизм, конфликт, война, юридическая ответственность, территориальная целостность, нерушимость границ.

** магистр права (Бакинский Государственный Университет), магистр общества, права и религии (Лёвенский Католический Университет)